

חוברת לימוד והגות

ימי הצום

10 נושאים ללימוד ולדיון סביב השולחן

עשר שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "תשעה באב: ספר
איוב": מדוע הצדיק סובל, מה שווה הסבריהם של רעי איוב, ומה משיב
לו ה' לבסוף. התרופה, אומר הרב, היא מחווה אחת: להושיט יד.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב השולחן בימי הצום

01	חבלי לידה
02	האם איוב היה קיים?
03	שלושה מקורות לרע
04	השטן, שליח בין שלוחים
05	לנחם בלי לדבר
06	שלושה רעים, שלושה הסברים
07	אליהוא, הצעיר
08	איפה היית ביסדי ארץ?
09	להושיט יד
10	הצדיק שאינו בן זמנו

הצגה

כילד, היה הרב נשאר אחרי התפילה עם סבו כדי לקרוא כמה פרקים מאיוב, לקראת תשעה באב. הספר מעורר את שאלת "צדיק ורע לו": מדוע סובל הצדיק?

השאלה

מדוע קוראים את איוב בתשעה באב, וכיצד להתכונן במשבר?

התשובה

שאלת החכמים: צדיק ורע לו.

איוב מציב את בעיית סבלו של האדם, ובהרחבה את סבלו של עם ישראל. לכן הומלץ לקרוא בו כמקור להרהור על התלאות העומדות ביסוד תשעה באב, ושהמשיכו לאורך הדורות.

בכל פעם שיש שינוי, משבר, כיוון חדש, הסבה, יש חבלי לידה. החבלים הללו לובשים פנים טרגיות; דורנו רק מתאושש מן הטרגדיה של המלחמה האחרונה. אז עולה שאלת הסתר הפנים.

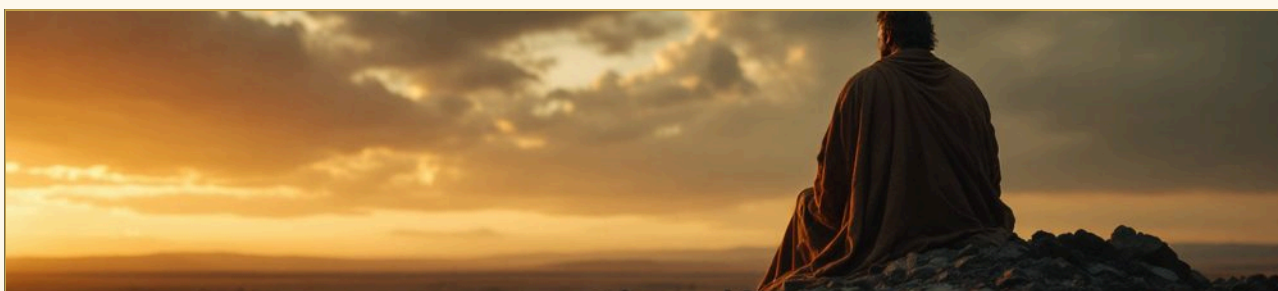
אבל עלינו לדעת, מסכם הרב, שכל משבר מכין לידה חדשה. המעבר מעידן לעידן דורש מבנים חדשים והסתגלות חדשה, עד אצל מנהיגינו ושופטינו.

מסקנת הרב

בכל פעם שיש משברים, הרי זה משום שהם מכינים לידה חדשה.

לקח לשולחן

כל משפחה עוברת משברים: מעבר דירה, מחלה, עזיבה. כשאנו חושבים על אחד מהם, האם אנו יכולים לומר מה הוא הוליד? ואיזה משבר אנו עוברים אולי עכשיו בלי לראות עדיין את פריז?

הצגה

חכמינו מציעים כעשר תקופות למקם בהן את איוב: ימי אברהם, ימי המרגלים, ימי אחשוורוש... אחד מהם הולך רחוק יותר: איוב מעולם לא היה, משל היה.

השאלה

מה משנה לקורא העובדה שאיוב שייך לכל התקופות — או לשום מקום?

התשובה

"איוב לא היה ולא נברא, אלא משל היה" (בבא בתרא טו ע"א).

מובן שקושרים אותו לאברהם: הוא נוסה עשרה ניסיונות, קיבל הבטחה לזרע דרך יצחק, ואחר כך ציווי להעלותו לעולה. האופקים נסגרים. אבל לומר שאיוב שייך לכל התקופות פירושו לומר שאינו שייך לאף אחת.

הרב אומר זאת לאחד השומעים: איוב הוא דגם של הוויה. שימו לב, איוב הוא אתם, הוא אני, הוא האחר; אין להתמקד באיוב מסוים בהיסטוריה. איוב הזה של הצרה שוכן בכולנו, ברמות שונות. מי שחוו את הטרגדיה של המאה שלנו נרדפו כולם בשאלותיו.

אבל אי אפשר להישאר שם: מתאבלים, ומן האבל הזה יש לקום. אחרת, לא רק מוות אחד פוגע בנו, אלא מותם של דורות רבים.

מסקנת הרב

איוב הוא אתם, הוא אני, הוא האחר.

לקח לשולחן

אם איוב הוא כל אחד מאיתנו, מהי שאלת איוב שאנו נושאים — ה"למה אני" שמעולם לא העזנו לומר ליד השולחן? האם אפשר לשאול אותה יחד, בלי לנסות מיד להשיב עליה?

הצגה

עוד לפני שהוא פותח את הספר, מזכיר הרב הבחנה של הרמב"ם. לא כל הצרות דומות זו לזו, והשאלה "למה אני?" אינה נשאלת באותו אופן על כל אחת.

השאלה

מהם שלושת מקורות הרע, ואיזה מהם מחייב אותנו באמת?

התשובה

הרמב"ם מבחין בשלושה מיני רעות הפוגעות באדם.

יש תחילה מה שאינו תלוי בנו: ילד שנולד במום, רעידת אדמה, צונאמי, תאונה. אין זו אשמתנו, ובכל זאת הדבר מעורר שאלות רבות.

יש אחר כך התנאים ההיסטוריים, הבלתי תלויים לגמרי ברצוננו, שאנו כפופים להם ושמנועים מאיתנו את כל מה שקיוונו לו. החברה שבה אנו חיים יכולה לדכא אותנו ולמנוע מאיתנו את מה שיכולנו לחלום עליו.

ויש לבסוף האדם המנצל לרעה, בדרך זו או אחרת, את חירותו ונושא בתוצאות — ולפעמים לא הוא נושא בהן, אלא צאצאיו. ספר איוב, אומר הרב, נוגע בשלושתם: יש בו צד טרגי, צד אידיאליסטי וממד נבואי.

לקח לשולחן

מול קושי, לעיתים קרובות אנו מערבבים את שלושת המקורות הללו. ניקח ניסיון אחרון שעבר על המשפחה: מה לא היה תלוי באיש, מה בא מן הנסיבות, ואיזה חלק, ביושר, היה בידינו?

הצגה

ביום שבו באים "בני האלוקים" להתייצב על ה', השטן בא בתוכם. אחד השומעים תמה: מדוע יזדקק ה' לשלוח כוח כזה כדי להטיל ספק בצדקתו של איוב?

השאלה

מיהו השטן, ומדוע יש לו מקום בין שלוחי ה'?

התשובה

"ויהי היום ויבאו בני האלוקים להתייצב על ה', ויבוא גם השטן בתוכם" (איוב א, ו).

"בני האלוקים" הללו הם שלוחיו: המידות שכל אחד מגלם, המנהיגות כביכול את הבריאה בכוחן, ברעיונותיהן, בתפקידיהן. השטן נמנה עמם. שמו בא מן "שטה", לסטות, לעקוף. ויש שצריך להשתמש בערמה כדי להתחמק מסכנה; לשטן יש תפקיד עד ביצרי האדם.

הוא גם זה הרודף את מחשבתנו, מערער אותנו, מכרסם בנו מבפנים — ולפעמים מחזק אותנו במה שאנו מאמינים בו. אבל שום דבר אינו בחינם: הוא מצפה לדבר מה בתמורה.

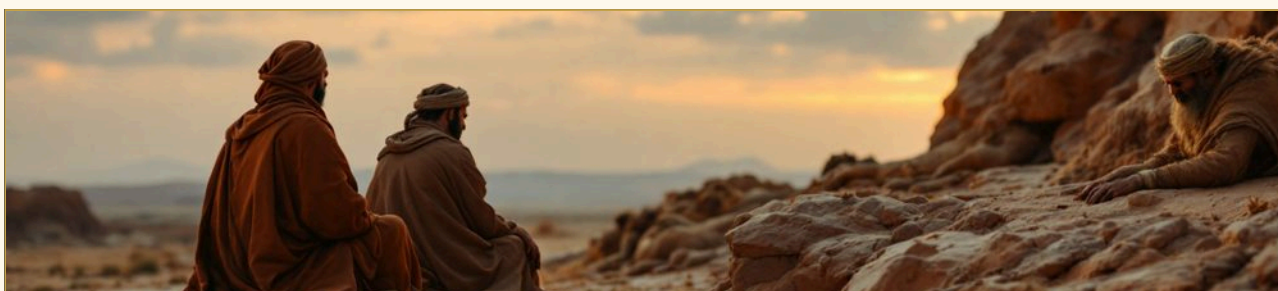
והוא אינו רחוק כל כך, משיב הרב: השטן הוא לפעמים שכנך לקומה; הוא חי בינינו. זה יכול להיות הבן, האישה, הבעל: מי שמציג את ההפך מכל דבר ומערער על הכול. אשת איוב, המזמינה אותו "ברך אלוקים ומת", נעשית שותפתו. צריך להיות מודעים לכך.

מסקנת הרב

דעו שהשטן חי בינינו, איתנו.

לקח לשולחן

בכל בית יש קול המערער על הכול. האם הוא תמיד מכשול, או שהוא מחייב אותנו לפעמים לחשוב טוב יותר? כיצד להבחין, אצלנו, בין הסתירה המגדלת לזו המכרסמת?

הצגה

מאיוב למדו חכמינו הלכות אבלות. אחר כך באים שלושה מבקרים, שהכתוב קורא להם "רעיו". הרב מתעכב על המילה הזאת, ועל השתיקה הקודמת לדבריהם.

השאלה

כיצד לעמוד לצד הסובל — ומיהו באמת רעוני?

התשובה

"ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח); "ואהבתם את הגר" (דברים י, יט).

האבל מברך בעמידה את ברכת דיין האמת: קמים כדי לקבל את הדין, וכדי לומר שמן האבל הזה נקום. אחר כך קורעים את הבגד. אבל מה שמשאיר תחושת חסר אצל איוב הוא שאינו חולק את כאבו עם איש.

יש שלוש מילים לומר "ידיד": ידיד, האהוב; חבר, השותף; ורע. התורה אינה מצווה לאהוב את החבר: היא אומרת לאהוב את הרע, ולאהוב את הגר. הרע שונה ממך; האהבה נבחנת כשאוהבים משהו שונה, לא משהו הדומה לנו. לאיוב נותרו רק שלושה רעים — די כדי לומר: שמרני מידידי.

ובכל זאת הם שותקים תחילה. אין מנסים לנחם אדם מר נפש ולא להתווכח עמו: יש להניח לו לדבר, הוא שצריך לפתוח בדברים. "אין המנחמין רשאין לומר דבר עד שיפתח האבל".

מסקנת הרב

האהבה נבחנת בכך שאנו נוטים לאהוב משהו שונה, לא משהו הדומה לי.

לקח לשולחן

מול צערו של קרוב, לעיתים קרובות אנו רוצים לדבר מהר מדי. מתי ידענו פשוט להיות שם, בשתיקה? ומי, השונה מאיתנו, היה צריך השבוע שנאהב אותו כ"רע"?

הצגה

אחרי השתיקה, שלושת הרעים מדברים. אליפו, צופר, בלדד: כל אחד מביא הסבר לרעה, והרב מציג אותם כשלוש מגמות גדולות של המחשבה הדתית.

השאלה

מהן שיטותיהם של שלושת הרעים — ואיזו מהן מכילה רעיון נכון?

התשובה

"זכר נא מי הוא נקי אבד" — אליפו לאיוב (איוב ד, ז).

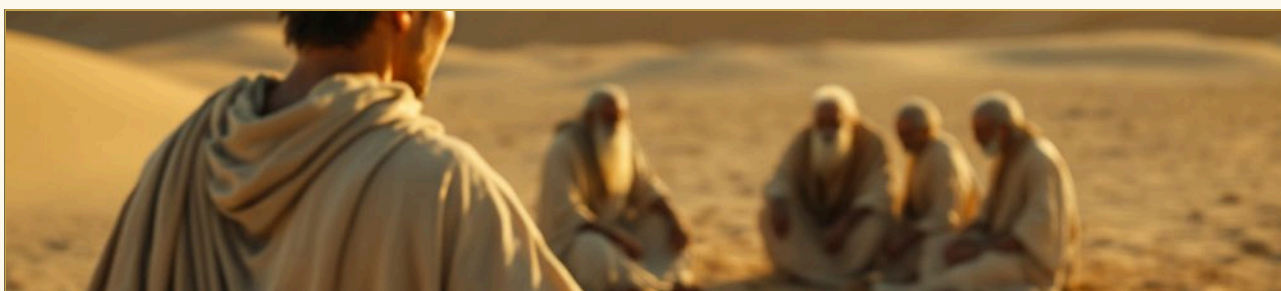
אליפו: אם צרה באה עלינו, אנו אחראים לה; אנו מכפרים על חטאינו או על חטאי קודמינו. חדל לטעון לחפותך, פשפש במעשיך ושנה את כיוונך. צופר: ה' מנסה רק את הצדיקים, כדי להעלותם לדרגה גבוהה יותר; כל צרה היא לטובת האדם. בלדד: אין טעם לשאול על הנהגת העולם; ה' הוא האדון, עלינו לשאת את גורלנו ולהישאר נאמנים לו.

יש רעיון נכון אצל אליפו, שהרמב"ם חוזר עליו: להשתקע בביטחון בשלמותך שלך, לומר "לא עשיתי דבר, לא מגיע לי זה", לסרב לבחון את עצמך ולחפש כיצד לצאת מן הניסיון — זה חטא של גאווה.

איוב נופל בו כשהוא מונה את מה שהיה: אני שחייתי בצדק ובצדקה, מכובד ואהוב על הכול, הנה הגעתי לכך. אובדן ההכרה מר לו.

לקח לשולחן

כשמשוהו משתבש, לכל אחד יש "שיטה": זו אשמתך, זה לטובתך, אל נדבר על כך עוד. באיזו מהן אנו משתמשים הכי הרבה בבית? והאם כבר הגשנו אותה למי שהיה זקוק בעיקר שיקשיבו לו?

הצגה

רביעי מתערב, צעיר מן האחרים: אליהוא. הוא נותן במידה מסוימת צדק לכל אחד משלושת הרעים, אבל הוא מוסיף יסוד שאיש לא ראה.

השאלה

מה מביא אליהוא שהאחרים לא אמרו?

התשובה

הרב: איוב "אינו מבין שחיי עצמם הם חסד".

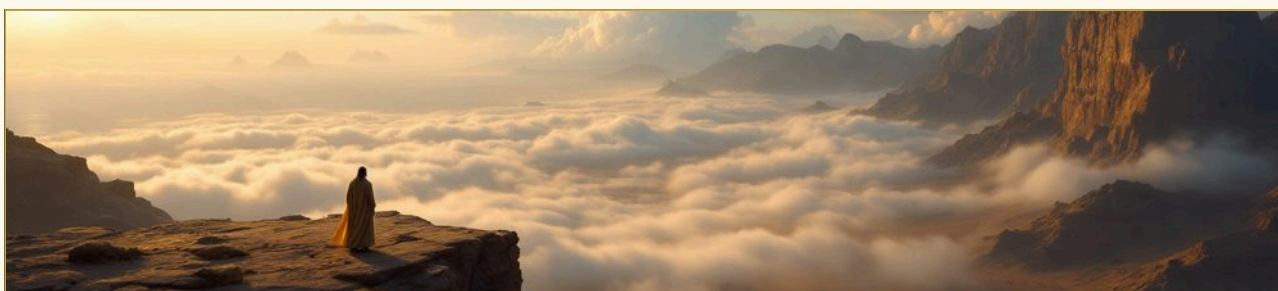
אליהוא עושה את הסינתזה של הכול. אבל מילתו האחרונה מכוונת אל איוב עצמו: האיש הזה רואה את עצמו כבן שיח של ממש לה', הוא רוצה לפנות אל שופט כל הארץ, ואינו מבין שחיי עצמם הם חסד, ברכה כשלעצמה.

מה לו כי ירצה להיכנס למבוכי הצדק האלוקי, ולהעמיד בכל מחיר את ה' לדין? זו העוה, אומר הרב.

איוב עדיין לא מצא את מקומו האמיתי, את תפקידו האמיתי. הוא מצמצם את ה' לתפקיד של שופט, כמעט לתפקיד חברתי, בעוד שהיה עליו דווקא להתבונן בחובותיו שלו כלפי ה', בכל מצב שהוא.

לקח לשולחן

קורה שאנו מנהלים חשבון קפדני של מה שחסר לנו. יאמר כל אחד הערב שלושה דברים בחייו שהם פשוט חסד, בלי שזכה בהם. מה היה משתנה אילו התחלנו משם?

הצגה

איוב דרש שה' ייצא משתיקתו. כשה' מדבר סוף סוף, הוא אינו פותח באיוב, אלא ברעיו.

השאלה

מה משיב ה' לאיוב — ומדוע הוא מוקיע תחילה את רעיו?

התשובה

"איפה היית ביסדי ארץ" (איוב לח, ד).

ה' פותח בהוקעת אליפז וחבריו: הם שפטו את איוב שלא כראוי. הוא לא היה צריך להיות נושא להאשמותיהם ולא לחשדותיהם; לא היה להם לשפוט את אמונתו.

אחר כך הוא משיב לאיוב. כדי להבין את יחסו של ה' לבריאתו, צריך תחילה להבין את הבריאה עצמה. איפה היית ביסדי ארץ? האם הבנת את המבנים שנתתי לעולמי? האם אתה מבין אותם היום? חסר לך רק הצדק: היית רוצה לתפוס אותו, ולהיעשות בעצמך ערב לצדק.

הרמב"ם מסביר זאת: "לא דרכיכם דרכי". אתם ממוקדים תמיד ביחיד, בפרט; אני מנהיג את היקום כולו, בפרמטרים אחרים. איננו יכולים לצמצם את ה' למצבנו האנושי.

מסקנת הרב

איננו יכולים לצמצם את ה' למצבנו האנושי.

לקח לשולחן

לעיתים קרובות אנו שופטים מצב מנקודת מבטנו בלבד. נחשוב על החלטה משפחתית שנראתה לנו בלתי צודקת: האם יש לה משמעות אחרת במבט מלמעלה, בשביל המשפחה כולה? ומתי שפטנו מהר מדי את אמונתו או את התנהגותו של אחר?

הצגה

בסוף הספר, ה' משיב לאיוב כפליים מכל אשר היה לו. אבל הפסוק מדייק מתי: כשאיוב התפלל בעד רעיו — אותם רעים שהאשימו אותו.

השאלה

מדוע באה הגאולה כשאיוב מתפלל בעד אחרים, ומהי התרופה לסבל?

התשובה

"וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו" (איוב מב, י); ברכות ה ע"ב.

אין לחשוב שה' שמח בסבלו של הצדיק. הוא בוכה כמו האדם; "עמו אנכי בצרה". מה שהוא מצפה לו הוא שהאדם יושיט יד לרעהו.

התלמוד מספר: רב אחד מבקר רב אחר, חולה, ושואל אותו: "חביבין עליך יסורין?" — "לא הן ולא שכרן", משיב השני. "הב לי ירך", אומר הראשון, ומקימו. להושיט יד לנדכא, למי שאיבד הכול: זו הדרך לנחם ולרפא את ננעי החברה.

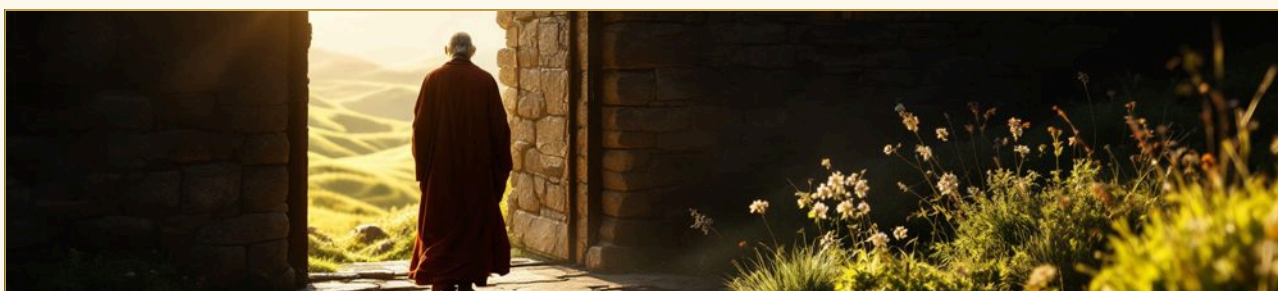
לכן קוראים את איוב בתשעה באב. ביום הזה איבדנו את מקדשנו והכרחנו את ה' לגלות עמנו. לא ידענו לתת לאמונתנו את ממדה האמיתי; לעיתים קרובות מדי צמצמנו אותה לעצמנו ולאינטרסים שלנו, בלי חסד ובלי יד מושטת.

מסקנת הרב

להושיט יד לאחר, לגלות את האהבה הזאת כלפי האחר, היא דרך לבטא את אהבת ה'.

לקח לשולחן

התרופה של התלמוד היא מחווה אחת: להושיט יד. מי סביבנו "נפל" השנה ומחכה שיקימו אותו? יבחר כל אחד אדם אחד ומחווה מעשית לשובע הבא.

הצגה

צדיק ורע לו, הצדיק הסובל: הרב מביא לו הגדרה בלתי צפויה, שאינה מדברת לא על חטא ולא על ניסיון, אלא על הזמן החולף. ואיוב, בסוף, אומר שסוף סוף "ראה".

השאלה

כיצד יכול צדיק לסבול משום שאינו עוד בן זמנו — ומה פירוש "ועתה עיני ראתך"?

התשובה

"לשמע און שמעתך, ועתה עיני ראתך" (איוב מב, ה).

צדיק הסובל הוא צדיק שאינו עוד בן זמנו: הוא ממשיך לחיות בעבר, אינו רואה שהעולם מתקדם, שצריך להתחדש ולהסתגל למבנים החדשים, בלי לשמור בכל מחיר על לשון העבר כעל היחידה שיש לה ערך. התורה אומרת אכן לפנות אל השופט "אשר יהיה בימים ההם" (דברים יז, ט): אין אומרים שהדור הקודם היה טוב יותר.

כשם שהאדם מתפתח מילדותו דרך משברים, עם צריך לדעת לעבור את משבריו בלי לשקוע. אברהם אמר: "ואנכי עפר ואפר" — ומן האפר הזה בונים את עצמנו מחדש.

איוב מסיים כך: עד כה שמעתך דרך דרשות, נאומים, מתכונים של אמונה; עכשיו אני רואה אותך, אני מכיר בנוכחותך. לכך הגיע אברהם: עבודה מאהבה, שאינה מצפה לדבר, ושטענה לצדק בשביל אחרים, לעולם לא בשבילו.

מסקנת הרב

עכשיו אני רואה אותך, עכשיו אני מכיר בנוכחותך.

לקח לשולחן

לכל דור יש לשונו. איזה משפט, איזה הרגל של הבית אנו חוזרים עליו משום ש"תמיד עשו כך"? הורים וילדים: יאמר כל אחד מה היה רוצה שהשני יבין מ"זמנו".